

UNELE CONSIDERAȚII PRIVITOARE LA PROBLEMA ETNOGENEZEI TRACILOR DIN SPAȚIUL CARPATO-DUNĂREANO-PONTIC

Mircea Petrescu-Dîmbovița

Disciplina tracologiei, fundamentată în mod științific cu peste un secol în urmă de învățatul german Wilhelm Tomaschek, prin scoaterea în evidență a caracterului interdisciplinar al cercetărilor în acest domeniu, a cunoscut o dezvoltare deosebită, cum o atestă numeroasele publicații și manifestări științifice cu caracter național și internațional. În ceea ce privește acestea din urmă, menționăm congresele internaționale de tracologie, edițiile săptămânilor philippolitane cu seminarii de istorie și cultură tracică și simpozioanele internaționale de tracologie organizate de Fundația Europeană Drăgan.

Ca participant cu rapoarte și comunicări la diferite manifestări științifice în domeniul tracologiei am putut constata multitudinea și varietatea problemelor discutate și la dezbaterea lor, pe cât posibilă, interdisciplinară, prin participarea arheologilor, istoricilor, lingvisticilor, numismaților, etnologilor și antropologilor. În această privință considerăm că și studiile de tracologie din țara noastră, pentru lămurirea unor probleme majore de etnogenază și dezvoltare istorică și culturală a traco-geto-dacilor, vor progresa prin intensificarea folosirii metodei interdisciplinare în acest domeniu deosebit de important al istoriei noastre.

În cele ce urmează ne propunem să scoatem în evidență unele considerații cu privire la problema etnogenezei tracilor, în legătură cu care s-au exprimat puncte de vedere deosebite, îndeosebi de arheologi și lingviști, datorită dificultăților de individualizare cu nume a grupurilor etnice și lingvistice anterioare epocii bronzului. În această privință, după arheologi este dificilă și chiar imposibilă identificarea grupelor etnice de dinaintea epocii bronzului, deoarece pentru a se da nume purtătorilor unor culturi, ceea ce presupune identificarea grupurilor etnice și lingvistice cu aria acestor culturi, trebuie să existe o tradiție istorică. Nimeni nu ar putea vorbi despre traci în secolul al X-lea î.Hr. dacă nu ar fi fost menționați în poemele homerice. Aceasta nu înseamnă că în anumite condiții, pe baza legăturilor bine stabilite cu cultura materială din perioadele anterioare să nu poată fi coborâtă data de început cu mai multe secole în urmă, cum este cazul Troia în epoca bronzului.

În judecarea acestui proces pentru spațiul carpato-dunăreano-pontic trebuie pornit de la fondul străvechi anterior neo-eneolitic din mileniile V-III î.Hr., urmărindu-se atât geneza și evoluția culturilor respective, cât și legăturile dintre ele și cu altele din afara lor. Din simbioza autohtonilor eneolitici cu păstorii stepelor nord-pontice s-a constituit perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului (circa 2600-2000 î.Hr.), baza etnică indo-europenizată, căreia i s-ar putea da

denumirea de pretracică, ea reprezentând substratul pe care s-a creat sinteza culturală și etnică din Bronzul timpuriu și mijlociu. Primei etape din noua sinteză, corespunzătoare Bronzului timpuriu și mijlociu (sec. XX-XIV î.Hr.) i se potrivește denumirea prototracică, întrucât corespunde stadiului în curs de tracizare din perioadele respective ale epocii bronzului. În continuare, în cea de-a doua etapă, corespunzătoare sfârșitului epocii bronzului și începutului primei epoci a fierului (sec. XIII-V î.Hr.), procesul tracizării s-a încheiat, stabilindu-se a doua sinteză culturală și etnică, cea tracică.

În schimb, după unii lingviști, s-ar putea vorbi de traci încă din neoliticul timpuriu, cu începere încă din mileniul al VI-lea î.Hr., limba vorbită de traci către sfârșitul mileniului al II-lea î.Hr. având, după ei, o istorie mult mai veche, de mai multe milenii, când ar fi început procesul de indo-europeanizare a Balcanilor. Teza, susținută printre alții de Vl. Georgiev, **Tendances convergentes dans les langues anciennes de la Péninsule Balkanique et de l'Asie Mineure du Nord-Ouest**, în **Actes du premier Symposium International de Thracologie** (Rome, 14-16 novembre 1977), Milan, 1978, p. 21 și C. Poghirc, **Considérations linguistiques sur l'ethnogenèse paléobalkanique**, în *Revue des Études Sud-Est Européennes*, XIV, 1976, 2, p. 211.

Conform acestor interpretări de paleontologie lingvistică, schimbările în cultura materială, oricât de importante ar fi fost, nu au implicat în mod necesar înlocuirea limbii vechi vorbite, întrucât o limbă poate fi înlocuită chiar în lipsa unor asemenea schimbări. Din aceste motive, lingviștii respectivi nu consideră nașterea limbilor și popoarelor paleobalcanice ca rezultat al unui proces de migrare pe fond autohton, susținând că este vorba mai curând de un proces lent de diferențiere etnică și lingvistică cu puseuri de expansiune în zonele vecine.

Ori, din punct de vedere arheologic, nu poate fi vorba de traci în spațiul carpatodunăreano-pontic încă din neoliticul timpuriu, cum se susține pentru Balcani de unii lingviști, după care ar fi avut loc și o revoluție neolitică în acest spațiu.

Cercetările interdisciplinare fiind încă puține în acest domeniu, s-au exprimat puncte de vedere diferite, îndeosebi de arheologi și lingviști, păreri expuse parțial și într-o formă succintă și în acest articol, în care autorul, bazându-se pe datele investigațiilor arheologice din spațiul carpatobalcanic, exprimă punctul de vedere al arheologilor cu privire la problema respectivă, în speranța că, prin tratarea ei interdisciplinară, se va putea ajunge eventual la un consens, în special între arheologi și lingviști.

În această privință a rezultat că pentru studierea începutului etnogenezei tracilor din spațiul carpatodunăreano-pontic trebuie să se pornească de la fondul arhaic autohton preindoeuropean din eneolitic, a cărui moștenire se poate urmări nu numai din perioada de tranziție la epoca bronzului, ci și în plină epocă a bronzului, în cadrul fenomenului de renaștere a acestei moșteniri.

De asemenea, a reieșit că din contactele populațiilor autohtone cu noii

veniți s-au creat noi sinteze culturale, denumite convențional pre-tracică, pentru perioada de tranziție și proto-tracică pentru Bronzul timpuriu și mijlociu, după unii și târziu, sinteze care în Hallstatt-ul timpuriu, odată cu conștiința apartenenței tribale, au dus la definirea ethnosului tracic din poemele homerice, localizat la nord de zonele ocupate de greci.

Deci, în urma unui proces îndelungat, de schimbare etno-culturală, suprapunerii și interferențe, din perioada de tranziție până în Bronzul mijlociu inclusiv, s-au constituit premisele ethnosului tracic, respectiv nord-tracic. În acest proces un rol important l-au avut atât continuitatea și unitatea grupelor etno-culturale, cât și relațiile reciproce, întrucât au contribuit la pregătirea terenului pentru unitatea culturală și etnică de la sfârșitul epocii bronzului și Hallstatt-ul timpuriu, corespunzătoare, în noile condiții istorice, unei noi sinteze etno-culturale, sinteza tracică propriu-zisă.

Quelques considérations concernant le problème de l'ethnogenèse des Thraces dans l'espace carpato-danubien-pontique

Résumé

Selon l'opinion des archéologues il sera difficile et même impossible l'identification des groupes ethniques et linguistiques antérieurs à l'âge du bronze sans une tradition historique, qui permettrait d'abaisser avec quelques siècles et non des millénaires, comme il est le cas avec les Thraces à l'âge du bronze. Par la synthèse des autochtones énéolithiques avec les bergers nord-pontiques a été constitué dans la période de transition à l'âge du bronze (environ 2600-2000 av. J.-Chr.), la base ethnique indoeuropéenne préthrace, respectivement la base sur laquelle on a créé la synthèse culturelle et ethnique du bronze ancien et moyen (XXème-XIVème siècle av. J.-Chr.).

Dans la deuxième étape, correspondant à la fin de l'âge du bronze et au début de l'âge du fer (XIIIème-Vème siècle av. J.-Chr.) il est fini le processus de thracement en ce réalisant la synthèse culturelle et ethnique thrace.

Selon les linguistes Vl. Georgiev et C. Poghirc les Thraces datent déjà de l'énéolithique ancien du VIème millénaire av. J.-Chr. En même temps avec le début du processus de l'indoeuropéanisation des Balkans, selon l'opinion des linguistes les changements dans la culture matérielle n'ont pas impliqué la substitution de l'ancienne langue parlée, ne s'agissant pas d'un processus d'une immigration sur le fond autochtone mais bientôt d'un processus lent de différenciation ethnique et linguistique avec poussées d'expansion dans les zones voisines.

Dans cet article on exprime le point de vue des archéologues, dans l'espérance que par les recherches interdisciplinaires on arrivera à un consensus entre les archéologues et les linguistes. On a préconisé de partir de fond archaïque autochtone préindoeuropéen énéolithique continué dans la période de transition à l'âge du bronze et puis dans l'âge du bronze.

Par les contacts des autochtones avec les nouveaux venus ont été créées les nouvelles synthèses ethno-culturelles pré-thraces de la période de transition à l'âge du bronze et proto-thrace de l'âge du bronze ancien et moyen et selon uns aussi tardif, synthèse qui dans le Hallstatt ancien ont mené à la définition de l'ethnos thrace dans les poèmes homériques. Donc un processus de longue durée des changements ethno-culturels, des suppositions et de interférences quand de la période de transition jusqu'au Bronze moyen se sont constitué les prémisses de l'ethnos thrace, respectivement nord-thrace, en ce préparant dans les nouvelles conditions historiques la synthèse thrace proprement dite.

O ÎNCERCARE DE REINTERPRETARE A UNUI RELIEF DESCOPERIT ÎN CASTRUL ROMAN DE LA CĂȘEIU (JUD. CLUJ)

Radu Ota

În urmă cu mai mult de un deceniu doamna cercetător Adriana Isac publica un interesant articol despre niște artefacte descoperite în castrul roman de la Cășeiu (jud. Cluj)¹. Ne-a atras atenția în special prima piesă analizată de dânsa, și anume un basorelief din marmură reprezentându-l pe Iupiter, părintele zeilor în mitologia greco-romană². Descoperit în zona sacră a *praetorium*-ului castrului, acesta se păstrează într-o stare fragmentară (Fig. 1). Zeul este redat în mișcare, are părul buclat și barba bogată. Sculptorul manifestă o oarecare grijă pentru detaliile feței, iar degetele sunt bine conturate. Divinitatea este îmbrăcată cu o mantie (*chlamys*) care-i acoperă torsul și umărul stâng, fiind prinsă de cel drept cu o fibulă rotundă. Piesa este datată în secolul II p.Chr., conform contextului arheologic de descoperire.

Autoarea articolului a interpretat relieful ca reprezentându-l pe Iupiter *fulminans*, în ipostaza de păstrător al fulgerului. De asemenea este de părere că zeul ar trebui să aibă sceptrul în mâna stângă conform schemei iconografice, iar, în opinia dânssei, prezența acvilei pe brațul stâng este mai rar întâlnită în reprezentările zeului³. Analizând mai atent piesa credem că am putea încerca să dăm o altă interpretare piesei. Cel puțin dorim să emitem o ipoteză care ar putea fi dezbătută, de ce nu, în continuare de specialiști. Vizualizând mai atent piesa, ne-a atras atenția impecabila asemănare între acest relief și un tip de reprezentări înfățișându-l pe Zeus Zbelsurdos din provinciile sud-dunărene. În Thracia avem mai multe reliefuri foarte asemănătoare din punct de vedere iconografic cu al nostru, și anume la Kolarovgrad (Fig. 2)⁴, Buzadžilar (Fig. 3)⁵, Hajdar (Fig. 4)⁶ și Paskalevec (Fig. 5)⁷. Asemenea piese le întâlnim în Moesia la Zaraëvo, lângă Razgrad și în zona

¹ Adriana Isac, **Monumente votive din castrul roman de la Cășeiu (jud. Cluj)**, în *SIT*, I, 1994, p. 54-58.

² **Ibidem**, p. 54, fig. 1.

³ **Ibidem**, p. 54.

⁴ Lidia Ognenova, **Quelques aspects de Bendis sur les monuments de la Thrace**, în *Izvestia*, XII, p. 84, fig. 3.

⁵ D. Detschew, **Une triade familiale dans la religion des Thraces**, în *Izvestia*, XVIII, 1952, p. 9, fig. 2.

⁶ **Ibidem**, p. 10, fig. 3.

⁷ **Ibidem**, p. 22, fig. 4.

orașului Nicopolis ad Istrum (Fig. 6)⁸.

Reliefulurile de la Hajdar și Buzadžilar îl înfățișează pe zeu în mișcare, cu fulgerul în mâna dreaptă și vulturul pe podul palmei stângi, fără șarpe, dar cu inscripții care ne atestă că este vorba despre Iupiter Zbelsurdos⁹. Acestea ne arată că există și reliefuluri care ni-l prezintă pe acest Iupiter trac fără șarpe, aspect ilustrat și de regretatul profesor D. Tudor¹⁰. Este adevărat că sunt rare aceste ultime tipuri de reprezentări. Muzeul Național al Unirii deține un grup statuar care-l înfățișează pe Iupiter Zbelsurdos, în mișcare, îmbrăcat într-o mantie prinsă cu o fibulă rotundă la umărul drept, aruncând fulgerul din mâna dreaptă, ținând vulturul pe podul palmei mâinii stângi întinse (Fig. 7)¹¹. Sub mâna stângă se află șarpele încolăcit pe un copac, probabil un stejar. Problema este că sculptura din muzeul albaulian provine din colecțiile bibliotecii Batthyaneum, și nu se știe locul de proveniență a acesteia. Analizele făcute pe o bună parte din obiectele de marmură din provincia Dacia de către o echipă de cercetători vienezi ne-au evidențiat faptul că grupul sculptural de care am vorbit mai sus este lucrat din marmură de Bucova, infirmându-se astfel suspiciunile mai vechi cu privire la proveniența sud dunăreană a acestuia¹². În provincia Dacia, Iupiter Zbelsurdos ne apare pe un relief fragmentar cu inscripție descoperit de Gr. Tocilescu în castrul de la Drobeta¹³. Nu mai insistăm asupra dezbaterilor care au avut loc cu privire la interpretarea acestuia¹⁴.

Zbelsurdos, zeu al luminii și fulgerelor la traci, s-a inspirat iconografic din Zeus *Keraunos*¹⁵ *Aétophoros*¹⁶. Ambii sunt redați aruncând fulgerul cu mâna

⁸ G.I. Kazarow, **Antike Denkmäler in Bulgarien**, în *Izvestia*, VI, 1930-1931, p. 120, fig. 106; S. Nemeti, **Sincretismul religios în Dacia romană**, Cluj-Napoca, 2005, p. 255.

⁹ D. Detschew, **art.cit.**, p. 9-10, fig. 2-3.

¹⁰ D. Tudor, **Zeii Sabazios și Zbelsurdos la Drobeta**, în *Pontica*, X, 1977, p. 121.

¹¹ Al. Popa, Viorica Popa, **Un interesant monument reprezentând pe Jupiter Zbelsurdos**, în *Îndrumător pastoral*, VI, 1982, p. 108-110.

¹² H. Müller, B. Schwaighofer, M. Benea, I. Piso, A. Diaconescu, **Provenance of Marble Objects from the Roman Province of Dacia**, în *JÖAI* LXVI, 1997, p. 431-454, p. 438, table 3. Autorii cred că este vorba despre Iupiter *tonans*, dar în realitate este reprezentarea lui Iupiter Zbelsurdos.

¹³ I.I. Russu, **Tracii în Dacia romană**, în *ActaMN*, IV, 1967, p. 85-106, p. 103; S. Nemeti, **op.cit.**, p. 256.

¹⁴ D. Tudor, **Iupiter Zbelsurdos la Drobeta**, în *RIR*, XVII, 1947, p. 70-79; idem, **Zeii Sabazios și Zbelsurdos la Drobeta**, p. 117-127; M. Macrea, **Pretinsa imagine a lui Iupiter Zbelsurdos de la Drobeta**, în *AISC*, V, 1944-1948 (1949), p. 338-343; Gabriela Bordenache, **Sculture grece e romane del Museo Nazionale di Antichità di Bucarest. Statue e rilievi di culto, elementi architettonici e decorativi**, vol I, Bucarest, 1969, p. 81-82, nr. 161, pl. LXIX.

¹⁵ În Frigia, Paphlagonia și Galatia exista un zeu indigen numit Zeus Keraunos. *Apud* J. Perdrizet, **Jupiter**, în Ch. Daremberg, E. Saglio (edits), **Dictionnaire des antiquités**

dreaptă și purtând o acvilă pe cea stângă. Uneori, așa cum am arătat mai sus, apare șarpele, simbol uranian la traci, folosit de zeu pentru a salva viețile oamenilor¹⁷.

Basorelieful de la Cășeu (jud. Cluj) se aseamănă foarte mult din punct de vedere iconografic cu operele sculpturale pe care le-am amintit mai sus și este posibil să avem de-a face cu o imagine a zeului trac sincretizat Iupiter Zbelsurdos. Din păcate nu s-a mai păstrat antebrațul stâng sub care ar fi putut fi redat șarpele. Aceste tipuri de reprezentări sunt cele mai frecvente din cele ale lui Iupiter Zbelsurdos din provinciile sud dunărene¹⁸.

Sperăm ca această modestă contribuție cu privire la cultele sincretice ale Daciei romane să fie de bun augur în ceea ce privește elucidarea și înțelegerea unor probleme de esență care aprofundează cultele sincretice.

An attempt of reinterpretation of a relief discovered in the roman camp Cășeu (Cluj county) Summary:

The author wants to introduce us a relief discovered in the roman camp Cășeu (Cluj county) representing the god Iupiter Zbelsurdos, a sincretic deity who has born from the roman Iupiter and the thracian Zbelsurdos. The author has made another interpretation of this sculpture. This artefact has interpreted by a researcher of Cluj Napoca as a relief representing the father of the gods Iupiter, in the state of *fulminans*. The thracian god, was the deity of the thunders, lightnings, storms and rain. The iconography presents the god in moving, with the thunder in the right hand, the eagle on its left and sometimes, a snake under its legs or left hand. It is worn with a cloak covering its left shoulder and caught with a rond brooch on its right shoulder. The god keep the lightning in the right hand and the eagle on the other one. We propose the existance of the snake in the part of relief which hadn't preserved.

Our piece of Cășeu resembles with other reliefs which were found in the roman provinces situated to the south of Danube, Moesia and Thracia. It is a great resemblance with some artefacts discovered in Thracia at Kolarovgrad (fig. 2)¹⁹, Buzadžilar (fig. 3)²⁰, Hajdar (fig. 4)²¹ and Paskalevec (fig. 5) and also in Moesia, at Zaraëvo, near Razgrad, and in the area of the roman town Nicopolis ad Istrum (fig. 6)²². There is also a similar sculptural group at the National Museum of Unification from Alba Iulia who represents Iupiter Zbelsurdos.

grecques et romaines, tome III, 1, 1900, p. 699.

¹⁶ G. Seure, **Les images thraces de Zeus Kéraunos**, în *RÉG*, 26, 1913, 1913, p. 225-261, *apud* S. Nemeti, **op.cit.**, p. 255.

¹⁷ D. Detschew, **art.cit.**, p. 52.

¹⁸ S. Nemeti, **op.cit.**, p. 256.

¹⁹ L. Ognenova, **art.cit.**, p. 84, fig. 3.

²⁰ D. Detschew, **art.cit.**, p. 9, fig. 2.

²¹ **Ibidem**, p. 10, fig. 3.

²² G.I. Kazarow, **art.cit.**, p. 120, fig. 106; S. Nemeti, **op.cit.**, p. 255.

Fig. 1. Iupiter Zbelsurdos de la Cășeu *apud* Isac 1994

Iupiter Zbelsurdos from Cășeu after Isac 1994

Fig. 2. Iupiter Zbelsurdos de la Kolarovgrad *apud* Ogenova 1959
Iupiter Zbelsurdos from Kolarovgrad after Ogenova 1959

Fig. 3. Iupiter Zbelsurdos de la Buzadžilar *apud* Detschev 1952

Iupiter Zbelsurdos from Buzadžilar after Detschev 1952

Fig. 4. Iupiter Zbelsurdos de la Hajdar *apud* Detschev 1952

Iupiter Zbelsurdos from Hajdar after Detschev 1952

Fig. 5. Iupiter Zbelsurdos de la
Paskalevec *apud* Detschev 1952
Iupiter Zbelsurdos from Paskalevec
after Detschev 1952

Fig. 6. Iupiter Zbelsurdos de la
Nicopolis ad Istrum *apud* Kazarow 1932
Iupiter Zbelsurdos from Nicopolis ad
Istrum after Kazarow 1932

Fig. 7. Iupiter
Zbelsurdos de la
Apulum
Iupiter Zbelsurdos
from Apulum